

Turek, Rudolf

Územní předpoklady vzniku moravských údělných knížectví

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1971, vol. 20, iss. E16, pp. [151]-170

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110277>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RUDOLF TUREK
Prehistorický ústav Národního muzea, Praha

ÚZEMNÍ PŘEDPOKLADY VZNIKU MORAVSKÝCH ÚDĚLNÝCH KNÍŽECTVÍ

Prostá slova „... vadit novus dux novum disponere Moraviae regnum, quod olim pater eius inter filios suos dividens, partem dimidiam Wratislao, partem alteram Conrado et Ottoni dederat“, jimiž kronikář Kosmas hned po vyprávění o vyhnání Němců téměř zahazuje své líčení vlády Spytihněva II.¹, i sám průběh dějin moravských přemyslovských údělných knížectví, kdy poprvé v letech 1061–1092 Konrád Brněnský a podruhé v letech 1099–1101 potomní Bořivoj II. spojili ve svých rukách Znojemsko a Brněnsko, aby pak zase po poručnictví Soběslava I. nad nezletilými dědici v Brněnsku a Znojemsku sjednotil Ota II. Olomoucký v letech 1123–1125 Brněnsko s Olomouckem, aby pak po smrti Vratislava Brněnského došlo ke splnutí obou jižních knížectví v rukách Konráda II. Znojemského a jeho syna Konráda Oty, od r. 1182 dokonce markraběte spojené Moravy, a nakonec i spletitá historie Vladislava III. Jindřicha (1191–1222) a jeho dočasných olomouckých i brněnsko-znojenských „nástupců“ let 1194–1197, to vše² vzbuzovalo ve starší historiografii značným právem představu, jakoby vznik moravských údělných knížectví i celý průběh jejich existence vyplynul jen z dynastických potřeb přemyslovských, tj. ze snahy usnadnit správu tohoto velkého území a zároveň upokojit nároky čelných příslušníků Přemyslova rodu, jimž se podle fiktivního „starešinského“ ustanovení Břetislava I.³ nedostalo knížecí hodnosti. Tento názor bude však pravděpodobně třeba revidovat a snad i korigovat.

Při posuzování celého problému dlužno vyjít z fakt teritoriálního rozdělení Moravy, jež se projevilo zprvu, v době Břetislavově, jako bipartice části vý-

¹ Jde o 15. kapitolu II. knihy; vyd. J. Emler, *Fontes rerum Bohemicarum II*, Praha 1874, 89; B. *Bretholz*, *Monumenta Germaniae historica — Scriptorum rerum Germanicarum*, Nova series II, Berlin 1923, 105. Je zajímavé, že V. *Novotný* ve svém základním díle *České dějiny 1/2*, Praha 1913, 81 n., stejně jako četná jiná — i monografická — historická díla téměř zásadně pomijejí otázky vlastní genese moravských údělných knížectví; nelze se zbavit dojmu, že tak důležitý fakt přišel prostě jako „deus ex machina“ z dynastických potřeb přemyslovských. Proto zůstává dodnes na své výši dílo B. *Dudíka*, *Mährens allgemeine Geschichte II*, Brno 1863, 263 n.

² Nejlepší chronologický přehled má G. *Friedrich*, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1934, 265 n.

chodní a západní; za jejich dělitku pokládalo starší bádání Svitavu a od Brna na jih Svatku.⁴ Avšak při znalosti principů, v raném středověku obvyklých, je třeba vzít v úvahu rozvodí východně těchto řek, tedy v podstatě Drahanskou plošinu a Ždánské vrchy; problémem zůstává severní cíp, kde Malá Haná anthropogeograficky inklinovala k východu, takže hranice šla asi po severovýchodní skupině Českomoravské vysočiny, dané jižně od českého Vysokého Chlumu moravskými vrchy Rohem, Pisečnou a Chvalkou, odkud přecházela rozvodím mezi Jevíčkou a Bělou na skupinu Babáče v Drahanské plošině. V této západní polovině záhy, v době Spytihněvova zásahu někdy v roce 1055, vystupují celky dva, severnější Brněnsko a jižnější Znojemsko; jejich geografickou hranici by bylo možno snad předpokládat v západním úseku mezi úvodím Bobravy na brněnské, Oslavy a dolní Jihlavy na znojemské straně, ve východním úseku pak ve výběžku Ždánických vrchů jižně od ústí Cezavy. Tak se vytvořila tripartice, jež přes zvraty, výše uvedené, dala dosti zřetelnou teritoriální základnu vývoji Moravy v 11. a 12. věku; potomní knížectví břeclavsko-jemnické⁵ je pouhým episodickým dozvukem a vznik opavského knížectví ve 13. věku jen zdůraznilo určitou protivu moravsko-slezskou, jejíž kořeny, jak poznáme, tkví rovněž v minulosti. Tedy sám fakt, že v podstatě vznikla velmi záhy knížectví tři, ani více ani méně, a že tato knížectví vznikla v přirozených anthropogeografických celcích, je velmi důležitý; je dosti výmluvným náznamem, že kořeny vzniku těchto knížectví jsou patrně hlubší, než pouhý dynastický zájem okamžité situace na sklonku vlády Břetislava I. a těsně po jeho smrti.

Důležitou oporou tohoto konstatování je i fakt, že tyto oblasti tvoří zároveň — tu výrazněji, tu méně výrazně — také zvláštní celky kulturní; právě archeologická zjištění předchozího kulturního stavu umožňují sledovat určité znaky, jež naznačují kulturní odlišnost těchto území již v dobách před polovinou 11. věku. Zvláště se to týká rozdílů úvalu dolnomoravského a úvalu dyjsko-svrateckého; není jistě náhodou, že už nejstarší rozdělení Břetislavovo vedlo svou základní linii mezi východem a západem Moravy, považujíc tak Hornomoravský i Dolnomoravský úval za jeden geografický celek. Není to nepřirozené vzhledem k tomu hlavní moravské říční tepny, ale našly by se i pro to dávné kořeny. Hornomoravský úval se totiž — pokud můžeme soudit při dnešním nedostatku výzkumu této důležité oblasti — již ve velkomoravském období nelišil ve svých archeologických typech, např. v rázu granulovaných šperků, od Dolnomoravského úvalu. Ukazuje na to zvláště ráz pohřebiště v Předmostí u Přerova, jež patřilo zřejmě k přerovskému hradisku a jež právě pro nedostatek velkomoravského výzkumu na severní Moravě je pro nás ukazatelem značně vzácným, i když ne jediným. Předmostecké pohřebiště vykazovalo už ve sběrech V. Havelkové a M. Kříže výrazný honosný velkomoravský šperkový inventář jako

³ *Kosmas* kn. II, kap. 13; vyd. J. Emler, FRB II, 87; B. Bretholz, MGH-SS, NS II, 102. Dlužno si uvědomit, že toto „poslední přání“ Břetislavovo známe jen z Kosmy a že praxe v přemyslovském rodu byla většinou jiná; nutno též uvážit poměrně pozdní záznam v Kosmově kronice.

⁴ Srv. B. Dudík na uv. m. 293, odkud přebírá všechna další historiografie.

⁵ Fakt knížectví břeclavsko-jemnického zdůrazňuje především historiografie polská; srv. G. Labuda, *Morawy, Słownik starożytności Słowiańskich III*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, 296 n., str. 299.

prsteny s granulovanou i plastickou výzdobou, sloupkové granulované náušnice atd.; novější výzkum nejen rozmnožil velkomoravský materiál o důležité ukázky železné industrie — ostatně již ve starších nálezech se vyskytl válečný nůž upomínající na „baltický typ“ nožů velkomoravských lokalit jihomoravských — i o keramiku, ba ukázal jednak na předvelkomoravskou fázi pohřebiště s popelnicovými hroby a kenotafickou mohylou, jednak na pravděpodobnou kontinuitu s mladší, rovněž významnou složkou pohřebiště z 11. věku, takže je tu souvislost od 8. do 11. století vzácně doložena.⁶ Předmostí není ovšem v Hornomoravském úvalu zcela izolováno; zásluhou sběrů A. Teličky přímo na Přerovsku, A. Gottwalda na Prostějovsku nebo J. Wankla, M. Chleboráda a F. Příkryla na Kroměřížsku i zásluhou novějšího výzkumu je doložena střední fáze hradištní kultury na pohřebištích v Bedihošti u Prostějova, Čelechovicích na Hané, Charvátech-Čertyřích na Olomoucku, Držovicích u Prostějova, Postoupkách-Hradisku u Kroměříže, Jarohněvicích a Jarohněvicích-Drahlově na Kroměřížsku, Kokorách na Přerovsku, Količíně, Kroměříži a Kurovicích na Kroměřížsku, Moravičanech u Šumperku, Mořicích a Mostkovicích na Prostějovsku a Nítkovicích na Kroměřížsku, Otaslavicích a Pěčíně na Prostějovsku, v Prostějově samotném, v Morkovicích-Slízanech a Troubkách-Zdislavicích na Kroměřížsku, Unčovicích na Olomoucku, Víceměřicích, Vitčicích a Kralicích-Vítonicích na Prostějovsku a Záštrízlech na Kroměřížsku, Žešově na Prostějovsku a Žopech na Kroměřížsku.⁷ Neméně důležité je nález amforky z plavené hlíny v Olomouci-Holici, charakterizující jemnou velkomoravskou keramiku, vyráběnou např. v důležitém jihomoravském sídle v Sadech a dříve mylně pokládanou za byzantský import.⁸ Ani tento vzácný doklad fakta, že přímo olomoucká oblast byla ve velkomoravském období na výši doby a měla inventář podobný Moravě jižní, není osamocen; významným bodem byl už v 9. století Olomoucký kopec, jehož nejstarší osídlená východní část se stala asi již ve druhé polovině 10. věku akropolí a část odtud na jihozápad předhradím významného přemyslovského knížecího hradiska. Protože toto důležité centrum⁹ bylo v 11. století chráněno severními horami strategicky daleko lépe než otevřený kraj jihomoravský, v němž se po ztrátě nejdolejšího Pomoraví ocla právě nejdůležitější mocenská i kulturní střediska starší doby v nebezpečné situaci, stále otevřené k jihu k blízkým hranicím průbojného sousedství, stalo se právě ono nejdůležitějším bodem východní části Moravy druhé poloviny 11. věku a století následujícího, a to nejen ve sféře světské, ale i církevní; asi v roce 1063 je uveden ke kostelu sv. Petra na předhradí hradiska (v místě dnešního Komenia) nový biskup, dosud břevnovský mnich Jan, dne 3. února 1078 zakládá olomoucký kníže Oto se svou chotí Eufemií opevněný klášter v Olomouci-Hradisku a 30. června 1131

⁶ Srv. Č. Staňa, Staroslovanské pohřebiště v Předmostí u Přerova, PA LIII, 1962, 203 n., kde je i další literatura. O souvislostech srv. zejm. str. 207—209; starší nálezy citují podle J. Schránila, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Berlin—Leipzig 1928, 303—304, 308, tab. LXVII č. 19, tab. LXVIII č. 22—23, 26, 29.

⁷ B. Dostál, Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Praha 1966, 108—196, kde je i další literatura.

⁸ Č. Staňa na uv. m. 203; V. Hrubý, Keramika antických tvarů v době velkomoravské, Čas. Mor. muzea — Vědy spol. L, 1965, 37 n., str. 49.

⁹ Nejlepší shrnutí viz B. Novotný, K otázce osídlení Olomouckého kopce a Kláštera-Hradiska ve střední a pozdní době hradištní, PA LV, 1964, 293 n., kde je i starší literatura; k situaci srv. zejm. str. 411—414.

překládá olomoucký biskup Jindřich II. své sídlo ke kostelu sv. Václava, přímo do centra knížecího hradiska.¹⁰

Projevuje-li Hornomoravský úval ve svém inventáři velkomoravského období bezprostřední příbuznost s centry dolního Pomoraví, vykazuje vývoj Dyjsko-svrateckého úvalu určité speciální prvky. Zachytil je výzkum našeho milého jubilanta ve Znojmě-Hradisku¹¹ i výzkum J. Poulíka na pohřebišti „Na pískách“ u Dolních Věstonic.¹² Posléze jmenované pohřebiště je zvláště příznačné svými deriváty slovinského tzv. köttlašského stylu. Samozřejmě, že tu nenajdeme typických köttlašských emailovaných faler ani lunicových náušnic s emailovou i rytou výzdobou; geografická vzdálenost a zcela jiné podmínky dovolují tu hledat jen vzdálené analogie, ty tu však výrazně zastoupeny vskutku jsou. Tak např. jeden ze tří křížků náhrdelníku z dolnověstonického hrobu 467 je jakoby primitivní a ve svém dekoru nepravidelnou napodobeninou křížku z Krunglu¹³ a to nejen co do tvaru, ale i co do výzdobného motivu šupinovitých prohloubených políček. Vlastnímu köttlašskému nálezu jsou příbuzné i hrozníčkové náušnice s jednoduchým hrozníčkem a s filigránní smyčkovou výzdobou, jež jsou však již jevem na jižní Moravě obecnějším a jsou tu zastoupeny nejen v Dolních Věstonicích, ale i v Břeclavi-Pohansku, Mikulčicích, Starém Městě a Nitře, ba pronikly i do východočeské Kouřimě a staly se základem pozdějšího šperkařství v česko-polském území.¹⁴ Totéž platí na rozsáhlém území od Podyjí po Nitransko o hrubém lunicovém závěsku náhrdelníku.¹⁵ V Dolních Věstonicích je i řada primitivních tvarů, jež ani v tzv. podunajském šperku velkomoravského období nejsou běžné; vedle náušnice s dvěma postupně menšími bubínky pod obloučkem a s podélným závěskem z hrobu 307 patří sem především velmi prosté náušnice z téhož hrobu, jejichž dolní oblouček tvoří trojice jednoduchých smyček. Není jistě náhodou, že právě tento způsob zavěšení prostých přívěsků, hlavně plechových rhombických cetek, má také svůj rozptyl do jižních okrajů západoslovanského světa, tentokrát směrem k západu; patří sem jak jihočeská

¹⁰ B. Dudík na uv. m. 301 n.; V. Novotný na uv. m. 123 n. Listiny o založení kláštera Hradiska a o přeložení biskupského sídla na hrad vyd. G. Friedrich, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, Praha 1904–7, 82 n. (č. 79) a 116 n. (č. 115).

¹¹ F. Kalousek, Velkomoravské hradisko ve Znojmě-Hradišti na Moravě, SPFFBU C IV, 1955, 9 n.

¹² J. Poulík, Jižní Morava — země dávných Slovanů, Brno 1948–50, 74 n., 155 n.; na köttlašské souvislosti upozorňuje zvláště str. 90–93.

¹³ J. Poulík na uv. m. 167–168, obr. 39a a 41a vpravo dole; A. Riegl—E. H. Zimmermann, Die spätrömische Kunst-Industrie nach den Funden in Oesterreich—Ungarn II, Wien 68–78, tab. XXVIII č. 2.

¹⁴ A. Riegl—E. H. Zimmermann na uv. m., tab. XXX č. 5; analogie z našich zemí srv. např. J. Filip—J. Poulík—A. Točík—B. Dostál—V. Vavřínek, Výstava velká Morava, 1100 let tradice státního a kulturního života, Praha 1964, tab. IV., XII., XXXVII., XLI., XLIII—XLIV, XLIX (Holiare, Staré Město, Břeclav—Pohansko, Dolní Věstonice, Nitra a Kouřim). K dalšímu vývoji srv. R. Turek, Velkomoravské kořeny západoslovanského šperkářství X. a XI. století. Sborník III. AÚCSAV K. Tihelkovi k 65. narozeninám, Brno 1963–4, 178–183; B. Dostál, K moravským prvkům v polských pokladech zlomkového stříbra, SPFFBU E 13, 1964, 195–199.

¹⁵ Návaznost na köttlašskou oblast je v tomto bodě ovšem problematická; domácí souvislost mezi Dolními Věstonicemi a Nitrou srv. v posléze citovaném katalogu výstavy Velká Morava, tab. XLI a XLIV.

Lékařova Lhota u Vodňan, tak Matzhausen v nejjihnějších cípu Nábských Srbů.¹⁶ Vliv karantánského šperku se v této oblasti vyskytuje i ve Vysočanech nad Dyjí; mohyly v trati „Na drahách“ obsahují náušnice s hladkými bubínky a očky. Také tento mohylník má určitou podobnost s jižními Čechami, a to ve své keramice; objevuje se v ní značná příměs tuhy, jaká charakterisuje i hradiska nejjihnějších Čech, Doudlebs a Branišovic nad Malší.¹⁷ Náušnice se smyčkami a s kulatými bubínky místo hrozníčků, tedy opět znak slabých köttlašských vlivů, vykazují hroby v Práčích na Znojemsku.¹⁸ I když jde v Podyji zčásti o vývoj, jenž se odehrával spíše až na sklonku velkomoravského období a po něm, když už se měnily vývojové podmínky, nelze vztah této oblasti ke kultuře jižních Slovanů popřít; ostatně ráz podmínek, jež na konci velkomoravského období nastaly, byl takový, že vztah našich krajů k západnímu výběžku jihoslovanského světa spíše ztěžovaly než podporovaly, takže přinejmenším kořeny všech těchto jevů musíme předpokládat v době velkomoravské. Vztah k jižním Slovanům, přímo ke Slovincům, máme zachycen i filologicky, v tzv. Frisinských zlomcích. Je to zřejmě misijní pomůcka bavorských kněží, kteří působili ve slovanských končinách; text běžných modliteb a křesťanské slibu, pocházející zřejmě z 9. věku, opsal si nějaký kněz ještě někdy kolem r. 980 latinským písmem a zřejmě jen v hrubém fonetickém prepisu. Ač je nutno předpokládat značné zkomolení, přece lze zde pozorovat — hlavně díky badatelskému přínosu F. Grivce — jakousi filologickou smes slovinsko-moravskou.¹⁹

Kultura Brněnska souvisela rovněž s úvalem Dyjskosvrateckým; působení bylo vzájemné a můžeme zachytit i proud ze severu k jihu, jak se nám např. projevil výskytem blučinského typu keramického — klasického i „úpadkového“ — na pohřebišti v Mišovicích na Znojemsku.²⁰ Stejně máme ovšem na Znojemsku i slabé ohlasy pomoravského typu, např. ve hrobě u Bezkova.²¹ S keramikou se ovšem — stejně jako v chronologii — nedostaneme daleko ani v regionální typologii; vzpomeňme např. jen tzv. „věstonického typu“ keramického,²² jehož je při podrobnějším přihlédnutí daleko víc v Čechách, nebo skutečnosti,

¹⁶ J. Poulik na uv. m. 164, obr. 38e–f; R. Turek, Slawische Hügelgräber in Südböhmen. Praha 1958, 36, tab. XIII. č. 11; A. Stroh, Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz, Kallmünz/Opf. 1954, 30, tab. 8B č. 10–11; Z. Váňa, Slované v Bavorsku podle archeologických dokladů, Vznik a poč. Slov. II, 1958, 183 n., str. 195. V Matzhausenu se objevují i jiné prvky karantánské, např. otevřené prsteny s knoflíkovitými konci; srv. A. Stroh na uv. m. 31, Z. Váňa na uv. m. 196–197.

¹⁷ J. Král, Slovanský mohylník ve Vysočanech nad Dyjí, PA L, 1959, 197 n., str. 208–209, obr. 17 č. 2, obr. 18 č. 2 a 12; B. Dostál, Slovanská pohřebiště 191. Tuhová keramika z Doudlebs a Branišovic se ovšem od vysočanské liší formou; srv. B. Dubský, Pravěk jižních Čech, Blatná 1949, 526–553.

¹⁸ B. Dostál, Velkomoravské Znojemsko ve světle archeologických nálezů SPFFBU E X, 1961, 97 n., obr. 100–101, obr. 5 č. 1–15; týž, Slovanská pohřebiště 154.

¹⁹ F. Grivec, Nové výsledky cyrilometodějských studií a Frisinské památky (Obsah přednášky v Praze 10. 10. 1947 a v Olomouci 16. 10. 1947), Olomouc 1947; týž, Konstantin und Method—Lehrer der Slaven, Wiesbaden 1960, 70, 160 n., 207 n., 213 n., 233.

²⁰ Č. Staňa, Slovanské kostrové pohřebiště v Mišovicích na Moravě, AR VI, 1954, 624, 628–630; B. Dostál, Slov. pohřebiště 145–146.

²¹ B. Dostál, Velkomoravské Znojemsko 97, obr. 3 č. 12; týž Slov. pohřebiště 108.

²² Jde o nádoby s profilovaným pohrdlím dvakrát odsazeným, jako J. Poulik, Jižní Morava 87 n., obr. 44, 125, 126 a, d, 127 a, c-d; srv. J. Eisner, Rukověť slovanské archeologie, Praha 1966, 207. Materiál tohoto typu je běžný např. v Libici n. Cidl.; další české lokality zpracovává J. Sláma, jemuž děkuji za laskavou informaci.

že mísovitá nádoba z Bohutic u Znojma²³ se téměř navlas podobá nádobám jako je mísa z jihočeských Bělčic,²⁴ ba její jemný povrch má značné příbuzenství s „litoměřickým typem“ severočeským, jehož analogie jsou i v klasické české oblasti Slánska v Želenicích.²⁵ Ve šperku Brněnska se zase vyskytuje náušnice s kulatým bubínkem místo hrozníčku, např. v Brně-Komíně,²⁶ a v podstatě převládá podunajský šperk; ani tu nejsou vyloučeny ryzí jihomoravské tvary, např. zlomky devítibubínekových náušnic z Brna-Horních Heršpic,²⁷ ale i v honosném granulovaném šperku jsou tu určité místní varianty. Za nejvýraznější z nich je třeba pokládat zlatou náušnici z hradiska líšeňského; spodní oblouk s klasickým použitím zrněného filigránu, provázený dole hrozníčkem s neméně klasickou pyramidkovou granulací, má na vnitřní straně připojení plnou lunici, vroubenou zrněným filigránem a uvnitř zdobenou granulovanými trojúhelníčky.²⁸ Odtud je již jen krok k obdobným menším lunicím v obloučcích stříbrných náušnic na zlické Staré Kouřimi.²⁹ Brněnsko se tedy již značně vychyluje ze stylu, jenž ovládal oba pomoravské úvaly.

Je přirozené, že všechna tato pozorování mají jen svou theoretickou hodnotu a že jsou různě podmíněna; bylo by methodicky neúnosné je přecenit, protože máme bezpečně zjištěno, že ani takové oblasti, jež tvořily anthropogeografické a možná i kmenové celky, nebyly ve svém kulturním inventáři zcela jednotné. I v Dolnomoravském úvalu s jeho širokými možnostmi styků s někdejšími okrajovými oblastmi antického světa, římským protektorátem Norikem a provincií Pannonií, je možno pozorovat značný vnitřní rozdíl. Ve vlastním úvalu, kde vznikla velká střediska s charakterem opravdových kulturních ústředí, je vskutku vysoká civilisace s převládající šperkařskou industrií pod byzantským a vůbec jak antickým, tak i zprostředkovaným orientálním vlivem. Jakmile se však — třeba v blízkosti středisek — terén začíná zvedat, život se stává primitivnějším, venkovštějším; klasický velkomoravský šperk je nahrazován podunajským typem, šperku prakticky vůbec ubývá, v pohřebním ritu se udržuje mohylové pohřbívání se žárovým ritem atd. Proti přebohatým nálezům ze Starého Města, Mikulčic a Pohanska pozorujeme v těchto terénech, jak inventář, chronologicky odpovídající materiálu těchto center, má hodnotu podstatně nižší. Nejde jen o oblasti rázu vysloveně hraničního, jako je na moravsko-slovenském pomezí mohylník skalický, kde vlastně doznívá domácí kultura období avarsko-slovanského, kdy se právě v těchto místech slovanský živel avarskému

²³ B. Dostál, Slov. pohřebiště 109, tab. LXXVIII č. 2. Podobný materiál je i ve Skalici; srv. V. Budínský—Kříčka (viz dále pozn. 30) 95, tab. XXXV č. 1.

²⁴ Nár. muzeum v Praze, č. inv. 55 223.

²⁵ M. Zápotocký, Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA LVI, 1965, 205 n.; R. Turek, Želenické pohřebiště, Historica Slovaca V, 1948, 163 n., str. 173—174, tab. II. č. 4, 7, tab. III č. 1, 5, 7, 9, 11.

²⁶ I. L. Červinka, Hroby u Komína, Pravěk 1927, 30 n.; B. Dostál, Slov. pohřebiště 117, tab. VII č. 11.

²⁷ J. Skutil, Moravské prehistorické výkopy a nálezy 1937—1945, ČMMB XXXIII, 1946, 59; B. Dostál, Slov. pohřebiště 116—117, tab. VIII č. 1—2.

²⁸ V. Hrubý, Zlatá náušnice z doby velkomoravské z Brna-Líšeň, Almanach vlast. práce Moravského muzea, Brno 1962, 95. K. Benda, Ornament & Jewellery Archaeological Finds from Eastern Europe, Praha 1967, N° 37.

²⁹ M. Šolle, Knižecí pohřebiště na Staré Kouřimi, PA L, 1959, 427—428, obr. 57, č. 7—8; týž, Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách, Praha 1966, 271—272, obr. 40b, hr. 139.

ubránil, a kde pohromadě s kostrovými hroby velkomoravského charakteru přežívá i mohylový žárový ritus až do velkomoravského období.³⁰ Jde i o místa, velkomoravským centřům daleko bližší a s nimi anthropogeograficky souvislá, jako je mohylník v lese Hlubočku u Hluku,³¹ s rozkvětem nedalekého Starého Města současný, nebo mohylník bojkovický,³² podle výlučného převládnutí sekaných skleněných perel snad i o něco mladší. A nejinak je také na výšinách dalších, hned severně od Bojkovic v luhačovické Oboře³³ a pak dále na sever na několika mohylnicích u Rudimova včetně hradiska Gradca,³⁴ ba i podél úvalu samého, ať už jde o vrch Tresný u Žlutav³⁵ nebo o mohylníky Kroměřížska, trať Tabarky u Sulimova-Vrbky,³⁶ „kvasický“ mohylník u Jarohněvic,³⁷ jarohněvicou „Oboru“ u Jarohněvic-Drahlova³⁸ nebo o les Doubí u Nové Dědiny.³⁹ Rozdíl je tak výmluvný, že je např. možno podobně vyloučit z úvahy i mohyly v končinách západnějších, jako jsou Strážovice na Kyjovsku.⁴⁰ Nicméně můžeme zjišťovat určité spojitosti, jež nám umožňují sledovat určité oblasti jako celky; ve Strážovicích jsou např. zastoupeny vedle zcela běžného typu hrozníčkových náušnic náušnice s jediným spodním hrozníčkem nebo náušnice se smyčkou uvnitř hrozníčku, provázenou dole třeba jen krátkým příčně žebérkovaným derivátem hrozníčku. Obtížnost závěrů zvyšuje ovšem ještě zkušenost, že ani

³⁰ V. Budinský—Křička, Slawische Hügelgräber in Skalica, Bratislava 1959, 48—57, 64—66, 70—77, 81—83, 86—91, 95—96, 98—101, obr. 30—31, obr. 33 č. 6, tab. XII—XIV, XVII, XX, XXII, XXIV č. 2, XXXVI, XXXVIII č. 2. Mohylník má velmi smíšený ráz. Tak např. v mohyle 2 se vedle žárového hrobu objevuje dětský kostrový hrob s klasickými velkomoravskými gombíky a další obdobný s knoflíky spíše karantánského rázu, jaké se rozšiřují až do východočeské Kouřimě. V žárové mohyle 17 je nádobka vysloveně pomoravského rázu. Téměř klasický velkomoravsko-karantánský charakter mají mohyly 12, 22 a 33 (vesměs kostrové), smíšený velkomoravsko-karantánský ráz kostrové mohyly 3, 8 a 13. Velkomoravská keramika pomoravského typu se projevuje ještě v kostrové mohyle 20 a v mohyle bez lidských pozůstatků 27. V. Budinský—Křička upozorňuje (na úv. m. 21 a 123) u stěpu z žárového hrobu v mohyle 2 a u nádoby z mohyly 3 na možnost vlivu blučinských, ale v prvním případě jde jen o zdánlivou podobu (vlnice je nepravidelná, vodorovný pruh rozčísnut) a ve druhém případě jen o jediný motiv (vodorovné rýhy, jdoucí níže, než bývá u blučinského typu obvyklé).

³¹ V. Hrubý, Mohylové pohřebiště v Hlubočku, Sborník velehradský, Nová řada 10, 1939, 12—17; *týž*, Osídlení uh. hradištského okresu v době hradištní, tamtéž 12, 1941, 55 n., str. 58; B. Dostál, Slovanská pohřebiště 126—127. Ztracená část materiálu z výzkumu r. 1940 měla podunajský charakter.

³² I. L. Červinka, Staromoravské mohyly na „Hradské nivě“ u Bojkovic, okr. Uh. Brod, ČMMB XXXV, 1950, 299—306; B. Dostál, Slov. pohřebiště 109—111.

³³ B. Dostál, Slov. pohřebiště 141—143.

³⁴ Tamtéž 163—164.

³⁵ B. Dostál, Slovanský mohylník u Žlutavy, SPFFBU E II, 1957, 37—74, tab. XI—XII; *týž*, Slov. pohřebiště 194—196.

³⁶ J. Wankel, Archäologische Wanderungen in der Umgebung von Olmütz, Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Denkmalpflege, Neue Folge XVI, 1890, 229—230; F. Příkrýl, Prehistorické nálezy u Kvasic, ČVMSO VII, 1890, 14—21; J. Schráníl, Die Vorgeschichte 294—295; I. L. Červinka, Slov. na Moravě 117—118; B. Dostál, Slov. pohřebiště 190—191.

³⁷ F. Příkrýl na uv. m. (viz pozn. 36); I. L. Červinka, Slov. na Mor. 146; B. Dostál, Slov. pohřebiště 130—132.

³⁸ I. L. Červinka, Slov. na Mor. 145—146; B. Dostál, Slov. pohřebiště 124.

³⁹ I. L. Červinka, Slov. na Moravě 147, obr. 10; B. Dostál, Slov. pohřebiště 150.

⁴⁰ I. L. Červinka, Slov. na Mor. 148 (pod heslem: Veteřov); J. Skutil, Výzkum hradištních mohyl ve Strážovicích na Kyjovsku 1940, Sbor. velehradský, N. ř. 12, 1941, 6—48; B. Dostál, Slov. pohřebiště 177—180.

v polohách úvalových nelze nepozorovat značné rozdíly mezi vlastním centrem a venkovským sídlem v jeho bezprostřední blízkosti; stačí srovnat — a to nejen po stránce materiálu, ale dokonce i po stránce anthropologicko-demografické — např. Mikulčice s Josefovem.⁴¹ Ani sama kultura center není něčím zcela výlučným a stejně tomu tak je s prostředím periferijním; i ve významných střediscích se objevuje a dokonce vyrábí i prostý podunajský typ šperku — a na druhé straně se na skalickém mohylníku objeví vedle klasického velkomoravského šperku i směsi s karantánskými vlivy dokonce dosti přesný derivát pomoravského keramického typu. Podmíněnost závěrů z inventáře tedy trvá, i když aspoň některé výsledky bude lze přijmout.

Již v dobách velmi starých hleděli sousedé na Moravu jako na oblast nejednotnou, přesto, že proces sjednocování kmenů proběhl tam dříve než v Čechách. Ohlas tohoto nazírání jeví se např. u tzv. Bavorského geografa, dvoustránkového přípisu k dílu Boëthiovu v jednom kodexu mnichovské Národní knihovny. Ač zapsán někdy v 11. století, zachycuje stav daleko starší, aspoň 9. věku. Jsou tu vypočtena území na sever Dunaje, a to ve dvou sledech; v prvním, tj. ve výčtu oblastí ležících v blízkosti fransko-německého území, se vyskytuje jméno „Marharii“ s 11 hradisky — rozumět dlužno hradiska významná, s ústřední funkcí — a v témž sledu je uveden ještě „populus, quem vocant Merehanos“ s 30 hradisky.⁴² Také v polském pomnožném terminu „Moravy“ je znát odraz staré tradice, do doby, kdy polští sousedé znali Morav několik, nejméně dvě. Neznamena to, že byly pouze dvě Moravy; i na ploše dnešní Moravy, okleštěné na jihu, u níž si musíme odmyslet jak holasičko-slezský sever, tak hornaté části osídlené v dobách mladších, je možno předpokládat aspoň čtyři kmeny. Informace, z níž čerpal předchůdce tvůrce dnešního zápisu „Bavorského geografa“, zachytila pravděpodobně už prvý postup sjednocovacího procesu Moravy. Vzhledem ke stavu rukopisného zachování by se sice mohl někdo domnívat, že tu může být zachycena původní bipartice z doby sklonku vlády Břetislava I., to však není možné, protože ostatní údaje — např. několik celků, jež nutno klást do Čech — to vylučují a ukazují na původ daleko starší. Třicet hradisek ústřední povahy na západní nebo jižní Moravě nelze si také představit jinak, než že jde o Moravu ještě neokleštěnou, tj. Moravu nejméně 9. věku, rozprostírající se až k Dunaji a po případech na část jeho pravobřeží.

Do vývoje mezi rozkvětem Velké Moravy v 9. věku a mezi zřízením českých údělných knížat na Moravě ve století jedenáctém totiž zasáhl pronikavě rušivý faktor, totiž ztráta jižních moravských končin, dnes dolnorakouských a západo-maďarských. Jen s nimi si je nutno představovat Velkou Moravu; je ovšem otázkou, jak se v podunajském pruhu vytvářelo už v době velkomoravské územní rozdělení. Jistě jiné povahy bylo jižní Nitransko, jiné povahy jižní pokračování Pomoraví a jinak jih od Podyjí, vše přirozeně s příslušnými podunajskými úseky. Tato území, položená v geograficky výhodné poloze a pro život Velké Moravy velmi důležitá, nebyla jistě pouhými přívěsky svého severního

⁴¹ E. Šrámková, Výzkum slovanského pohřebiště v Josefově, okr. Hodonín, PV AÚ ČSAV Brno 1958, 63–65, 1959, 123–125; B. Dostál, Slov. pohřebiště 133–134; H. Hanáková—M. Stloukal, Staroslovanské pohřebiště v Josefově — Anthropologický rozbor, Rozpravy ČSAV-ř. sp. věd 76/9, 1966.

⁴² B. Horák—D. Trávníček, Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (tzv. Bavorský geograf), Rozpravy ČSAV-č. sp. věd 66/2, 1956, 20–23.

sousedství, i když to vzhledem k důležitosti středisk při Dolnomoravském úvalu aspoň o tomto středním úseku můžeme předpokládat. Objevil se dokonce názor, že právě v pannonské části Moravy na dnešní dolnorakouské půdě byl úděl Svatoplukův v době Rostislavově.⁴³ Ustálené a jakoby automaticky předpokládané mínění, že tímto údělem bylo Nitransko, nemá totiž v pramenech nejmenší opory, a tak může být obojí názor stejně oprávněný jako stejně mylný a v každém případě je nejistý.

Celý tento obrovský jižní areál, jenž v každém případě patřil různým dunajským úsekům a jehož souvislosti s jádry velkomoravských teritorií se úsek od úseku lišily, byl v 11. století již pro slovanský svět ztracen. Byl to v prvé řadě nomádský zásah maďarský, jenž stačil zničit Velkomoravskou říši a jenž měl v podunajské končině volný terén pro svou přepadovou vojenskou taktiku. Avšak záhy s postupující pacifikací a usazováním maďarského živlu začaly se tu znovu uplatňovat nároky sousedního germánského světa. Ovšem postup bavorské a potomní rakouské kolonisace byl brzděn nejen živlem maďarským, ale i značnou remanencí živlu českého. Máme pro ni i listinný doklad, i když původ listiny je sporný. Je to listina, již bavorský vévoda Jindřich II. vypočítává nároky pasovského biskupství ve východní marce a při tom se zmiňuje o českých kolonistech v Podunají a o tehdejších (kolem r. 987) hranicích moravských. Není zachována v originále, ale její text byl přepsán do nejstaršího kodexu pasovského biskupství a zároveň do III. kodexu pasovských tradičních záznamů (Ústřední státní archiv Mnichov). Byla kdysi velmi podezřelá, dokonce byla kladena až do 12. století, ale tak daleká skepse není oprávněna. Spíše je pravděpodobné, že její text vytvořil podnikavý pasovský biskup Pilgrim, známý jako autor několika zřetelných listinných fals. Tak je listina současná se stavem, jemuž má odpovídat; tím se stává cenným historickým pramenem aspoň potud, že i když nechce odrážet nároky přesné a něco si přidává, aspoň prozrazuje požadavky, v době kolem r. 987 možné a uskutečnitelné. Mluví o území za Dunajem až k moravským hranicím „do šířky a vzhůru do délky“ až po Mochinle a Trebinse a k obojímu břehu řeky Dunaje: *ultra Danubium usque ad Marevinos terminos in latum et sursum in longum usque ad Mochinle et Trebinse et ultramque ripam fluminis Danubii . . .* Ještě předtím čteme v téže listině „*Pernischa . . . quod tempore presenti Bomani insidendo arabant*“. Mochinle je Nöchling na levém dunajském břehu nad údolím řeky Isper, Trebinse naproti Tullnu; už zde se tedy výslovně mluví o obojím břehu řeky Dunaje a skutečnost, že český živel sahal za Dunaj, potvrzuje i zmínka, že do české sídelní a zemědělské sféry patřil Perschling. Je to jméno místa i říčky na pravém dunajském pobřeží nad Tullnem, kde je i výmluvné místní jméno Beheimkirchen.⁴⁴ Ještě tehdy sahala tudíž oblast, ovládaná českým živlem, za Dunaj. Prvý posun hranic ve prospěch bavorského, tj. potomního rakouského živlu nastal na přelomu 10. a 11. věku. Další listinná zpráva z r. 1002 totiž ukazuje, že součástí Východní marky byl už pruh severně Dunaje po ústí Moravy;⁴⁵ širě tohoto pruhu byla asi největší na východě, na Moravském poli, kdežto v západní

⁴³ Srv. M. Vach, K etnickým a politickým vztahům staré Moravy a severní Panonie, Sborník historický X, 1962, 5–32.

⁴⁴ Vyd. G. Friedrich, Codex I, 41 n. (č. 35).

⁴⁵ Vyd. H. Bresslau, Monumenta Germaniae historica — Diplomata regum et imperatorum Germaniae III, Hannover 1900–1903, 25 n. (č. 47).

části, u nedávno založené Štokeravy, patřila pravděpodobně vysočina nedaleko tohoto nového sídla k Moravě, jak svědčí zmínka o blízkosti moravských hranic v legendě o sv. Kolomanu, zavražděném r. 1012 právě ve Štokeravě. Již před tím, v letech 1003—1005, zmocnil se jihovýchodní části staré Moravy na východ od řeky Moravy uherský král Štěpán I. V letech 1015—1018 rozšířil pak markrabí Jindřich území východní marky až po Dyji, jež byla pro svůj klikatý tok velmi nepřesnou hranicí. V letech 1031—1038 nastává ovšem nové šíření uherského panství; dočasně byla mu postoupena i část mezi Dunajem a Dyjí a teprve po smíru s Břetislavem I. v roce 1041 a s Uhry v roce 1043 začíná znovu rakouská kolonisace severně Dunaje. V roce 1048 je v rukou markraběte Adalberta soutok obojí Dyje. V roce 1051 zahajuje Břetislav I. marně proti Uhrům; ke druhé, chystané výpravě nedošlo pro jeho předčasnou smrt. Někdy počátkem padesátých let 11. věku vzniká nová česká marka mezi Dyjí a Pul-kavou (Bvka), doložená v listině z r. 1055,⁴⁶ tím se zde hranice na delší dobu ustalují. V průběhu vývoje těchto let mihne se nám častěji jméno Movriberg, dnešní Mailberg; stal se dokonce dějištěm bitvy, svedené 12. května 1082 mezi vojsky Vratislava II., podporujícími krále Jindřicha IV., a vojsky markraběte Leopolda II., jenž byl tehdy v Jindřichově nemilosti. Východní marka byla pak dokonce na čas svěřena Vratislavu II., ale záhy zase omilostněnému Leopoldovi vrácena. Vratislav se však zmocnil aspoň části pruhu jižně Dyje po Manhartské vrchy; Mailberk jako „More“ uvádí listina Jindřichova pro pražské biskupství z 29. dubna 1086 jako hraniční pásmo.⁴⁷

Proces vytváření přemyslovských údělných knížectví v 11. věku našel tudíž již Moravu na jihu značně okleštěnou, i když ne tolik, jak se to projevovalo ve stoletích pozdějších zvláště na jihovýchodě; zde byl ztracen dosti široký pohra-

⁴⁶ Vyd. G. Friedrich, Codex I, 53 n. (č. 53).

⁴⁷ Tamtéž 92 n. (č. 86); novější vydání D. v. Gladiss, Mon. Germ. hist. — Diplomata VI/2. Weimar 1952, 519 n. (č. 390). Listina, zachovaná jednak v opise v mnichovském Ústředním státním archivu a v mohučských registrech 14. věku ve würzburgském Státním archivu, jednak v kronice Kosmové, byla předmětem nejrůznějších diskusí, z nichž nás zde zajímá především otázka moravské diecése, která jí byla — i když prakticky jen na dva roky — likvidována ve prospěch rozšíření pražského biskupa Jaromíra. Ten předložil zřejmě jeden pravý dokument z doby založení pražského biskupství, týkající se západní a severní hranice pražské diecése, jednak falsum o hranici východní a jižní, případně předložil dokument, v němž část byla nahrazena falešným textem; právě v oné neautentické části se vyskytuje naše Móre, takže v tomto směru je listina pramenem pro situaci kolem roku 1086 — poměry 10. století na jižní hranici by dokonce, jak jsme viděli, musily v pravé listině být podány jinak. Z přebohaté literatury o listině dlužno citovat aspoň H. Beumann—W. Schlesinger, Urkundenstudien zur deutschen Ostpolitik unter Otto III. (s exkursem: Das D H IV. 390 für Prag von 1086 April 29), Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde I, 1955, 132 n. (exkurs na str. 236—250); V. D. Koroljuk, Gramota 1086 g. v cronike Koz'my Pražskogo, ANSSSR, Institut slavjanověděniija — KS 29, Moskva 1960, 3—23; B. Krzemińska—D. Třeštk, O dokumente praskim z roku 1086, Studia źródłoznawcze V, 1960, 79 n. (recenze práce H. Beumanna a W. Schlesingera); tíž, recenze práce V. D. Koroljuka, tamtéž VII, 1962, 179—182. K hraničním problémům, výše probraným, srv. zejm. V. Hasenöhl, Deutschlands südöstliche Marken im 10., 11. und 12. Jahrhundert, Archiv f. österr. Gesch. LXXXII, 1895, 419 n., str. 452—482; J. Pekař, K sporu o zakládací listinu biskupství Pražského, ČCH X, 1904, 45 n., str. 54—58; L. Hosák, Slovanská kolonisace Manhartské čtvrti a její vztahy k Moravě do konce 13.

niění pás směrem ke Slovensku ve století 12., okolí Holiče a Gbel, tedy bezprostřední sousedství Mikulčic, až ve století 13. Na severu k Moravě původně nepatřilo území Holasiců, jež pak bylo znovu ztraceno ve století 14. Také má toto území se svým mohylníkem stěbořickým a hradisky hradeckým, kylešovickým a podoborským — ostatní hradiska bude ještě třeba zkoumat⁴⁸ — odlišný ráz od ostatní Moravy; jen terčovitě prsteny s tepanou výzdobou jsou totožné s jihomoravskými. Ostatek severní Moravy byl kromě Moravské brány, prastaré obchodní tepny, kterou máme na počátku 11. věku doloženu bohatým mincovním nálezem kelčským,⁴⁹ dlouho neosídlen; dnešní Valaši se zde usazují až na prahu novověku.⁵⁰ Byla to tedy především oblast všech tří moravských úvalů a oblast severní odnože Dyjskosvrateckého úvalu od Brněnska až po Malou Hanou, jež tvořily starou osídlenou moravskou krajinu a byly ještě v době zřizování přemyslovských údelných knížectví jádry jejich osídlení.

Hornomoravský úval až po Napajedelsko soutěsku nebo po ústí Rosavy se sice zdánlivě jeví jako uzavřený anthropogeografický celek, avšak ve skutečnosti tvořil, jak bylo již uvedeno, s Dolnomoravským úvalem kulturní jednotu. Soudě podle bohatého inventáře starších fází předmosteckého pohřebiště, zdá se být jeho původním centrem Přerov; toto poznání je ovšem při nedostatku výzkumu této oblasti velmi podmíněno a již dnes jsou na Olomoucku nálezy, jež ukazují na význam i tohoto prostředí. Výrazněji se ovšem Olomouc uplatňuje teprv od 10. století a v 11. věku začíná jeho hlavní dějinná role. Stává se nejen centrem největšího ze tří údelných knížectví, ale také místem církevním, jež nabývá významu hlavního tradičního nositele církevního života na Moravě; tato tradice jde dále k snaze Přemysla II. zřídit zde arcibiskupství pro země, získané na severu českému státu, k rozkvětu humanismu v tomto prostředí za Karla IV. a nakonec ke skutečnému zřízení arcibiskupství v r. 1777. Počátky této tradice jsou ovšem temné; jsou komplikovány nevyjasněností funkce, rozsahu i sídla „moravského“ biskupství, zachyceného čirou náhodou v jedné mo-

století, VVM VIII, 1953, 1–15; R. Hurt, Ke vzniku jihomoravské hranice, Zprávy Okresního vlastivědného musea v Mikulově I, 1959, 2–9; L. Havlík, Staří Slované v Dolních Rakousích, Čas. Spol. přátel starož. LXIV, 1956, 161–170, 193–203; *týž*, K otázce karolinské kolonizace a slovanského osídlení na území dnešních Dolních Rakous v 9. století, Slovenské historické studie III, 1960, 45–82; *týž*, K otázce hranice jižní Moravy v době Boleslava Chrabrého, Studia z dziejów poskich i czechosłowackich I, Wrocław 1960, 73–91; *týž*, Staří Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12. století, Rozpravy ČSAV-řada sp. věd 73/9, 1963, kde je i další literatura; srv. též mapovou skizzu L. Hosáka v práci: F. Čáda—J. Drímal—J. Chylík—J. Macůrek—M. Novák—F. Stiebitz—J. Sebánek—F. Trávníček, Morava v českém státě, Brno 1948.

⁴⁸ L. Jisl, Slovanský kmen Holasiců ve světle archeologických nálezů, Čas. Slez. musea (historia) II, 1952, 33–64; *týž*, Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbořicích, okr. Opava, tamtéž 6–20; *týž*, Výzkum slovanských mohyl ve Stěbořicích r. 1953, tamtéž IV, 1954–5, 65–80; *týž*, Nécropole à tumulus à Stěbořice près d' Opava, Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Praha 1966, 241; *týž*, Bourgwall „Starý Těšín“ à Podobora (Moravie), tamtéž 241–242; B. Novotný, Archeologický výzkum Hradce u Opavy, Slezský sborník LVII, 1959, 447 n.; *týž*, Výzkum slovanského hradiska v Opavě—Kylešovicích, Čas. Slez. musea (historia) XI, 1962, 65–80, tab. 1—XVI.

⁴⁹ R. Turek, Zlomkové stříbro z kelčského nálezů, Num. sborník VII, 1962, 83–117, kde další literatura; *týž*, Zum polnisch-mährischen Handelsweg am Anfang des XI. Jahrhunderts, Slav. ant. IX, 1962, 213–218.

⁵⁰ V. Chaloupecký, Valaši na Slovensku, Praha 1947; J. Tibenský v Čsl. vlastivědě II, Praha 1963, 282–283.

hučské listině z r. 976.⁵¹ Biskup pobýval tehdy spolu s pražským biskupem Dětmarem na dvoře svého metropolitě, mohučského arcibiskupa Willigise, a spolu s ním zasedal při soudu nad jistým aschaffenburgským vrahem. Protože není v listině uveden ani jménem — stejně jako ostatní biskupové, wormský, špýrský a pražský — ani — na rozdíl od ostatních biskupů — sídlem, vznikaly v minulém věku četné historické kontroversy o jeho poslání i hodnosti; zvláště se soudilo na koepiskopa či chorepiskopa, jak bývalo zvykem v dobách starších při nutnosti silně rozvíjet činnosti misionářské. Ale instituce koepiskopů již tehdy odumírala a funkce suffragánů-světicích biskupů se ještě nevyvinula, takže nutno soudit na samostatného moravského biskupa. Zda měl stále sídlo či ne, může se stát jen předmětem rozpravy zcela akademické. Souvislost s potomním olomouckým biskupstvím doložena není; pramen, jenž by pro ni mluvil, tzv. Granum catalogi presulum Moraviae, se ukázal pozdní komplikací, jež jeví stopy použití kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína, to znamená, že vznikl po době Karla IV. Ovšem možnost tradiční souvislosti před rokem 976 není vyloučena, i když tuto tradici nelze vázat přímo na Olomouc. Dosavadní historiografie nějak pominula při svých úvahách fakt, že v letech 899—900 na podkladě dohody Mojžíra II. s papežem Janem IX. vzniklo na Moravě místo zaniklé organisace Methodějovy nové arcibiskupství a tři biskupství;⁵² není vyloučeno, že se na severní Moravě, kam při poměrně snadné možnosti hájení Napajedelské soutěsky maďarští nomádi možná nepronikli — náleží levedského rázu zde není — zůstalo biskupství intaktní. Ale nejmenší pramenné opory pro tento názor není; kdysi hojně zakořeněná kombinace, že jméno „Alemure“ v záhadném regestu z polských dějin „Dagome iudex“, zachovaném ve sbírce kardinála Deusdedita z 12. století, znamená Olomouc, ukázala se velmi labilní a paleograficky lze toto jméno vysvětlit snáze jako „Moravia“.⁵³ Faktem ovšem zůstává, že hned v počátcích české státní organisace na Moravě se stal Olomouc sídlem největšího údělného knížectví moravského a zároveň sídlem moravského biskupství, potomního arcibiskupství.

Daleko menší význam v církevní tradici připadl druhému biskupskému sídlu na Moravě, Brnu, kde vzniklo biskupství teprv v roce 1777. A přes to jde i zde o kraj historicky významný, jehož mocenský i kulturní rozmach se připravoval už v době předvelkomoravské. Svědčí o tom starobylost nálezů z hrobů na Žuráni z doby příchodu Slovanů i popelnicového pohřebiště velatického z nejstarší fáze slovanského osídlení, vesměs v neveliké vzdálenosti východně od Brna, hlavně však veliký význam hradiska líšeňského na svv. obvodu Velkého

⁵¹ G. Friedrich, Codex I, 40—41 (č. 34); srv. V. Novotný, Čes. dějiny 1/1, Praha 1912, 564, 599, 609—613, 1/2, 121 n. Existenci moravského biskupa zcela neprávem popírá O. Králík, Imaginární historie, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis — Historica II, 1961, 55—68.

⁵² G. Friedrich, Codex I, 29—33 (č. 30, tj. protest bavorských biskupů proti tomuto aktu); srv. V. Novotný na uv. m. I, 428—431.

⁵³ V. Wolf v. Glanwell, Die Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit, Paderborn 1905; J. Ptašník, Dagome iudex, Kraków 1911; Z. Sulowski, Geografa dokumentu Dagome iudex, Slav. ant. IV, 1953, 232—251; B. Kürbisówna, Dagome iudex — studium krytyczne, Początki państwa Polskiego I, Poznań 1962, 363—424; *táž*, Wiąz najstarszego dziejopisarstwa polskiego z państwem, tamtéž II, 217—232; *táž*, Dagome iudex, Słownik star. Slow. I, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, 311—313. Za upozornění na možnost čtení „Moravia“ vděčím dr. R. Novému.

Brna. Na hradisku bylo zjištěno značné množství bronzové i železné industrie z období avarsko-slovanského, v tom řada typických bronzových nákončí i trojbrbitá železná šipka nomádkého rázu a konečně železná miska „slezského“ typu; osídlení hradiska pak pokračuje přes velkomoravské období — zlatou náušnici odtud jsme již poznali — do mladší hradištní kultury, kdy bylo někdy v polovině 10. století uvnitř rozčleněno a na konci století požárem zaniklo.⁵⁴ Teprve po jeho zániku, v 11. věku, se vynořuje správní funkce Brna; záhy byla tu i ražena mince, společný denár Konráda I. a Oty I.⁵⁵ Brněnským hradiskem byla pravděpodobně malá ostrožna na Petrově, Špilberk je teprv hradem rytířského středověku raněgotického. Území Velkého Brna bylo ovšem osídleno již dávno; starobylé staromoravské popelnicové hroby i pozdější kostrové hroby v Komině, kostrové hroby s koflíkovitou, mřížkovým motivem zdobenou nádobou ze Židenic, hroby se štíhlou archaickou nádobou z Černých polí, známé nám už pohřebiště s velkomoravskými bubínkovými náušnicemi z Horních Heršpic, pohřebiště s velkomoravským počátkem a pokračováním v 10. věku z Maloměřic, hrob s blučinským keramickým typem a jeho deriváty i s deriváty karantánského neb podunajského typu šperků z Ivanovic, hroby s vědrem pod sídelní vrstvou 10.—11. století z vnitřního města „Na úvozce“ i hrob s podélným jantarovým korálem 10. věku v Černovicích, to vše spolu s pohřebištěm 9.—1. poloviny 10. století na druhém líšeňském předhradí ukazuje na dosti značnou sídelní aglomeraci, která po zániku hradiska líšeňského založila význam nového Brna.⁵⁶ Druhé středisko oblasti bylo pravděpodobně v Rajhradě. K tamnímu hradisku patří zřejmě pohřebiště v Rebešovicích, jehož lunicové náušnice, navazující na byzantské ozdoby ve tvaru tzv. štítu Amazonek (pelté), jsou zřejmě jedním ze starobylých dokladů počínající velkomoravské kultury; pohřebiště pokračovalo i později.⁵⁷ Mluví-li padělek 13. století, napodobující listinu Břetislava I. z 18. října 1045, o tom, že tento panovník založil „quandam cellam in honore sanctorum Petri et Pavli apostolorum in quodam castro deserto, cui nomen Raygrad,“ není důvodu, nevěřit právě tomuto údaji;⁵⁸ znamená to — při

⁵⁴ J. Poulik, Kultura moravských Slovanů a Avari, Slav. ant. I, 1948, 325—348; *týž*, Jižní Morava 99—107; *týž*, Průvodce po výzkumech na staroslovanském hradisku Staré Zámky u Líšně, Brno 1949; *týž*, Velkomoravské středisko Staré Zámky u Brna, AR I, 1949, 40, 49—51; Č. Staňa, Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, PA LI, 1960, 240—293, *týž*, Depot želez a žernovů na slovanském hradišti Staré Zámky u Líšně. Sborník Čs. sp. arch. I, 1961, 110—120; *týž*, různé zprávy v Přehledech výzkumů AÚCSAV Brno od roku 1959 (Brno 1960); B. Dostál, Slov. pohřebiště 117.

⁵⁵ J. Pošváb, Nástin dějin brněnské mincovny I, Numismat. sborník V, 1958, 99 n., str. 103—107.

⁵⁶ V. Hrubý, Staroslovanské Brno, Brno v minulosti a dnes 3, Brno 1961, 130—144 (se soupisem slovanských nálezů); *týž*, Pravěk Brna, Brno od pravěku k dnešku I, Brno 1959, 7 n., str. 11—12; C. Hálová—Jahodová, Brno — stavební a umělecký vývoj města, Praha 1947; G. Chaloupka, K počátkům města Brna, Brno v min. a dnes I, 1959, 146—150; B. Dostál, Slov. pohřebiště 115—118.

⁵⁷ B. Dudík, Über die alten heidnischen Begräbnisplätze in Mähren, Wien 1854, 9—13; I. L. Červinka, Slov. na Moravě 156, tab. X; J. Schráníl, Die Vorgeschichte 300, 308; J. Poulik, Staroslov. Morava 171—172, tab. LXXI; J. Nekvasil, výzkum v Rebešovicích na Moravě, AR 6, 1954, 433—437; B. Dostál, Slov. pohřebiště 161; B. Svoboda, Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku, PA XLIV, 1953, 109 n., str. 192—193.

⁵⁸ G. Fredrich, Codex I, 352—354 (č. 379); další zmínky v listině č. 381 (s. 356—358, též falsum) a v pravé listině z r. 1169, č. 247 (s. 218—219) tamtéž. O hradisku I. L. Červinka, Slov. na Moravě 93.

zvyklosti, zakládat benediktinské kláštery sice v blízkosti ruchu života, ale přece jen stranou od něho — že hradisko už delší dobu před založením kláštera ztratilo svou funkci. Jeho počátky jsou temné, výzkum je velmi žádoucí. Vývoj od peltoidních tvarů pokladu ze Zemianského Vrbovku sedmdesátých neb počátku osmdesátých let 7. věku k rebešovickým náušnicím byl jistě zdlouhavý, dříve než s 9. stoletím zde počítat nelze, i když filigrán na rebešovických náušnicích je dosti primitivní. Teprve po zániku Líšně i Rajhradu se uplatnil brněnský Petrov; jsou-li v nejmladších rebešovických hrobech již záušnice s s-ovitým koncem druhé poloviny 10. věku, vychází nám asi podobné datum, jako u hradiska líšeňského. Dlužno se zmínit ještě o jednom jevu, jenž charakterisuje brněnskou hmotnou kulturu 9. věku, blučinském keramickém tvaru; i když hojněji přechází na jih a vyskytuje se ve svých derivátech až na jihozápadním Slovensku i v Čechách, domovem je právě zde.⁵⁹ Zdá se mi však, že jeho klasickým, prvotním tvarem je keramická forma obvyklá na líšeňském hradisku, s drobnější, avšak pravidelnější střední vlnovkou a s daleko jemnějším povrchem, než potomní masově vyráběné blučinské zboží. Zdá se, že se tu opakuje případ, který se ještě daleko výrazněji projevil ve vrcholném středověku u loštických pohárů, kdy zboží, keramicky defektní, se stalo předmětem veliké obliby. Příklad keramiky blučinské není tak drastický, je to keramika technicky i tvarově znamenitá; nicméně i tu se rozšířil a došel obliby tvar přece jen druhotný, zatímco keramický tvar klasičtější zůstal v distribuci omezen na výlučně prostředí líšeňské. Ovšem — kdo ví, nenajde-li budoucí bádání právě zde jeden z klíčů k řešení vzájemného poměru hmotné kultury hradiska a současného blízkého venkova? Zatím bude třeba vést tento jev v patrnosti a statisticky zpracovat výskyt jedné i druhé varianty.

Směrem na sever se akční radius Brněnska pravděpodobně šířil až v pozdějších dobách. Železářské dílny rudické, vývojově mladší severomoravských dílen Uničovska, znamenaly patrně teprv základ nového rozvoje krasových končin, jež skýtaly sice optimální podmínky člověku paleolitickému, ale pro rolníka recentního typu nic neznamenal. Kromě cesty do Čech, zachycené Kosmou pro 10. století na české straně na Litomyšlsku, na tuto stranu asi Brněnsko nezaměřilo svůj zájem, inklinujíc především ke staré, od avarsko-slovanské doby významné končiny na jihovýchodě; nález předmětů i derivátů avarsko-slovanské kultury na líšeňském hradisku není jistě náhodný. Malá Haná s hradisky Mařínem a Radkovem⁶⁰ inklinovala asi spíše k Olomoucku; zde ovšem všude je třeba výzkumu, bez něhož tyto problémy nerozřešíme.

Co říci o Znojemsku? Jeho genese a jeho první kulturní rozmach byl po řadu let předmětem zájmu našeho jubilanta. Je si jen přáti, aby se ještě na čas odpoutal od krásy a významu nálezů Pohanska a aby mu bylo popráno zdraví k řešení dalších problémů znojemských, jichž není málo. Již z toho, co bylo výše naznačeno, dá se soudit, že i Znojemsko tvořilo v rámci raněstředověkého vývoje svět pro sebe. Vytvoření znojemského údělného knížectví pak přišlo již do doby, kdy byla trvale ztracena podunajská část Velké Moravy; rozmach a cestu k významu, jakého nabylo např. Olomoucko a zčásti i Brněnsko, ztěžo-

⁵⁹ Typ objevil J. Poulik, Předhradští kostrové hroby v Blučině, Praha 1941; *týž*, Staroslovanská Morava 19—87, 138—171 (s datováním do 9. st.).

⁶⁰ I. L. Červinka, Slov. na Moravě 135; J. Mackerle, Staromoravské hradisko u Radkova, AR. IX, 1957, 419—423.

vala i skutečnost nepravidelného průběhu toku Dyje a rozeklanost nízké hornatiny při ní. V takovém terénu byl hraniční problém vždy složitější; vidíme tedy dosti záhy, že z jihu postupuje rakouská kolonizace, jež se dostala až téměř do centra znojemskeho území. Také Znojemsko mělo přirozeně svou kulturní tradici, jejíž kořeny nacházíme na Znojmě-Hradisku. Přemyslovská doba tuto tradici rozšířila o nové prvky; zároveň nahradila staré hradisko, jež vyhradila náboženskému kultu, novým hradiskem níže položeným, jež se stalo pak počátkem hradu i města vrcholného středověku. Jak se na Znojemsku projevovala na konci hradištního období přemyslovská kultura, toho máme zajímavou ilustraci ve znojemské rotundě. Nejen její fresky s přemyslovskou genealogií, ale už sám její stavební typ je důležitým historickým pramenem pro kulturní dějiny této oblasti. Reprezentuje totiž českou variantu rotund v oblasti, kam se z rakouského jihu valem šířily patrové karnery německého typu.⁶¹

Také dolní část Dyjskosvrateckého úvalu čeká na konečná řešení své problematiky. Zjišťování souvislosti hrobového inventáře, jímž jsme se obírali výše, nestačí; vyvstávají tu důležité problémy sídlištní, především otázka sledování rozsáhlých okrouhlých hradisek, jako je nejen Pohansko a Strachotín, ale i Ivaň. I když bude nutno opustit starý předpoklad I. L. Červinkův o břetislavských pohraničních hradiskách — pojem nějaké obranné linie v pravém slova smyslu byl, i když bychom našli určité náznaky také v Čechách, ranému středověku zřejmě cizí — bude se přece třeba zamyslet nad zmínkami o těchto objektech v listinách 11. věku nebo ve falsech, z takových listin vzešlých. Ve jménu Laudentburch listiny Jindřicha III. z 10. července 1056 právem tušilo již starší bádání jméno Lověntín, původní název Břeclavě — nebo spíše Pohanska.⁶² Jméno Strachotín — Strachtín se vyskytuje ve dvojích souvislostech a jen část zmínek se vztahuje na náš Strachotín.⁶³ Důležité však je i jméno Naiuani, jež se spolu s Olomoucí, Přerovem, Břeclaví (Brachizlauri), Brnem, Strachotínem a Pravlovem (Naprauloue) uvádí ve falsu XII. věku, nahrazujícím původní zakládací listinu opatovického kláštera Vratislavem II. někdy v r. 1073; mám za to, že dosavadní lokalisace na hradisko Rénu u Ivančic není správná a že jde o velké hradisko při řece opodál antického Mušova.⁶⁴ Bude

⁶¹ A. Friedl, Královská kaple sv. Kateřiny ve Znojmě, Praha 1953. K. Guth, České rotundy, PA XXXIV, 1924—5, 113—188; V. Birnbaum, K otázce našich rotund, tamtéž XXXV, 1926—7, 167—185; V. Richter, O účelu československých rotund, ČČH XLII, 1936, 237—285, 453—483.

⁶² Originální listina Jindřicha III. z 10. června 1056; regest u G. Friedricha, Codex 53 (č. 54). Oproti zde uvedenému tvaru Laudentburch mají falsa české jméno Břeclavě: č. 382 tamtéž (s. 358—362, listina Břetislava I.) Bretyzlawe, č. 386 (listina Vratislavova z r. 1073, již citovaná, s. 368—371) Brachizlauri; teprv originál, lépe řečeno vidimovaný opis listiny údělného knížete Oty Olomouckého z 3. února 1078 (s. 82—85, č. 79) má Bratislaue a toto jméno se uplatňuje i dále.

⁶³ V originálech z r. 1051 (G. Friedrich, Codex I, 51—52, č. 50) zřejmě nejde o náš Strachotín; hainburská listina z 25. října 1051 mluví zde o hranicích při Fiši a Litavce. Proti Thausingově lokalisaci na náš Strachotín (Forschungen zur deut. Gesch. IV, 358) srv. zejm. J. Pekař, K sporu 56. Náš Strachotín je připomenut až v relaci z olomouckého metropolitního archivu, asi z let 1174—1178 (u G. Friedricha 254—255, č. 289) jako Strachotín, ostatek jsou falsa (tamtéž 358—362, č. 382, a 368—371, č. 386); jméno Strachotín v listině z 25. října 1190 pro klášter v Louce (299—301 tamtéž, č. 326) znamená Strachotice u Znojma.

⁶⁴ G. Friedrich, Codex I, 368—371 (č. 386); další sem vztahované místo se zkomoleninou Nauramie (falsum Břetislavovy zakládací listiny staroboleslavské kapituly, tamtéž 358—362, č. 382) se naší lokalitě netýká; uvedené jméno je tam jako jméno vsi.

ovšem třeba řešit i problém Vysoké zahrady u Dolních Věstonic, kde bude třeba vyčkat publikace materiálu;⁶⁵ naproti tomu bylo už studiu zpřístupněno hradisko Pohansko u Nejdku, jehož význam je doložen především skleněným pohárkem, vedle zbytků z kolínského hrobu opravdu vzácným importem z porýnského karolinského prostředí.⁶⁶ Budou to problémy, jejichž řešení předpokládá mnoho další badatelské práce. Stejně tak čeká řada problémů i historika; vzpomeňme jen problematiky Slivnice⁶⁷ a dalšího majetku pražských církevních institucí na moravské půdě, jíž věnoval mnoho zaslužené pozornosti zvěčnělý V. Richter. Ale to bychom se už dostali mimo rámec našeho tematu.

Pokus, najít určité rozdíly některých moravských oblastí oproti bohaté a na podkladě dosavadního výzkumu dosti dobře sledovatelné oblasti Dolnomoravského úvalu, bude — zvláště při silných vlivech velkomoravské kultury do sousedství,⁶⁸ ještě dlouho podmíněn a obtížný. Cílem těchto řádků bylo, jen na některé jeho složky a možnosti upozornit a zároveň podnítit další bádání směrem k soustavnosti a statistickému zpracování. Je to problém, jenž si pozornosti zaslouží; nepochybuji, že při dalším prohloubení studia ukáže budoucnost na jisté regionální zvláštnosti daleko pregnantněji. Tím se také více přiblíží zodpovědění palčivé, zatím však nezodpověditelné otázky, zda přemyslovská moravská údělná knížectví 11. a 12. věku nenavázala na starší vývoj a zda jejich teritoria nebyla vskutku organickými, z historie vyrostlými celky.

Závěrem je ještě třeba věnovat krátkou pozornost otázce, jež — s výjimkami jako nápadné zúžení Brněnska na jeho severovýchodní hranici ve prospěch Brněnska nebo pramenné zachycení zúžení Znojemska ve prospěch Brněnska při úpravě obou archidiakonátů v roce 1276 a jistě i s jinými výjimkami — může nám být jistým vodítkem při bližším určení hranic jednotlivých údělných knížectví. Je to otázka hradeckých obvodů Úsobrnka, Hradecka (před tím holasického, potom slezského), Přerovska, Spytihněvska a snad i celého Břeclavska na straně Olomoucké, Brněnska jako zúženého zbytku brněnského knížectví a Znojemska s Bítovskem na straně znojemské.⁶⁹ Toto rozdělení, i když na rozhraní mezi Úsobrnkem a Brněnskem musíme asi počítat s — prameny nezachyceným — posunem v neprospěch Brněnska už v dobách existence obou knížectví, zdá se potvrdovat, že Malá Haná už původně patřila k Olomoucku. Osudy Slivnice v roce 1086 pak ukazují, že i oblast dnešního Podivena a tudíž celá západní část Břeclavska patřila k olomouckému knížectví. Že i tradičně bylo tu jakési rozmezí, ukazuje rozdíl velkomoravské fáze dolnověstonického pohřebiště oproti klasicky velkomoravským lokalitám nejdolejšího Podyjí,

⁶⁵ Srv. např. původní názory J. Cibulky o stáří tammího kostela nebo polemiku K. Černo-horského a R. Pleimera o datování keramiky v Zelechovicích i zde.

⁶⁶ Srv. B. Novotný, Výzkum velkomoravského hradíště „Pohansko“ u Nejdku na lednickém ostrově, PA LIV, 1963, 3—40.

⁶⁷ V listině Soběslava II. z r. 1178 (G. Friedrich, Codex 251—253, č. 287) je uváděna Slivniz jako někdejší majetek kapituly vyšehradské. Jinak Kosmas (Sliunican) v kap. 21. II. knihy (J. Emler FRB II, 95, B. Bretholz, MGH-SS, NS II, 113) a v kap. 9. III. knihy (Zlaunica, J. Emler na uv. m. 143, B. Bretholz na uv. m. 169 má tvar Sliunica podle rkp. drážďanské knihovny J 43, tj. podle redakce mnicha sázavského).

⁶⁸ Srv. B. Dostál, Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer, Magna Moravia, Praha 1965, 361—416.

⁶⁹ Viz L. Hosák, Územní rozsah hradeckých obvodů moravských v 11.—13. století, Pocta Zdeňku Nejedlému, Olomouc 1959, 141—151.

hlavně Pohansku. Rozdíl, jimž jsme se výše zabývali, je jednou z indicíí, že nadhozený problém starších kořenů teritoriálního rozvržení moravských údělných knížectví, z nichž olomoucké daleko převyšovalo obě ostatní, má asi své hlubší dějinné kořeny.

Archeologická pozorování vývoje kultury na Moravě od 9. věku potvrzují, že osou vývoje této země bylo poříčí Moravy, jež jí dala i své jméno. Tam, hlavně v Dolnomoravském úvalu,⁷⁰ ale patrně i na Olomoucku a Přerovsku, odehrávaly se hlavní děje 9. věku. Po pádu Velkomoravské říše odolal sever za Napajedelskou soutěskou asi snáze nomádkým náporům; zde se patrně udržel moravský živel i v lepší mocenské posici. Ať už nová církevní organizace, o jejímž ustavení před rokem 976 nic nevíme, vznikla z této situace, ať je vskutku reliktem organizace let 899—900, význam Olomouce v 11. století jako knížecího i biskupského sídla odrážel stav, daný vývojem, a stal se základem nových historických skutečností.

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ДЛЯ ОБРАЗОВАНИЯ МОРАВСКИХ УДЕЛЬНЫХ КНЯЖЕСТВ

На основании археологических наблюдений и письменных источников IX—XII вв. автор приходит к заключению, что моравские пржемысловские удельные княжества (оломоуцкое, брненское, зноэмское) имеют более глубокие исторические корни. Они соответствуют трем антропогеографическим и более или менее выразительным культурным целым в Моравии, различия которых можно проследить уже со времени Великоморавской державы. Очевидны различия между долиной нижнего течения реки Моравы (Старе Место, Микульчице, Бржецлав-Поганско) и долинами рек Дыйи и Свратки (Дольни Вестонице, Зноймо-Градище); верхнее течение реки Моравы (Пршедмости) в культурном отношении тесно примыкало к нижнему. Но и в рамках этих целых имеются определенные различия между областями в долинах (Ст. Место, Микульчице, Бржецлав-Поганско) и на возвышенностях (Скалица, Глух, Жлутавы и др.) и между собственными центрами и селами в окрестностях (Микульчице и Йозефов). Между IX и XI вв. на территориальное развитие моравских культурных областей разительным способом влияет потеря южных придунайских земель из-за венгерских нашествий, а позже и австрийская колонизация. В 899—900 годах, после прекращения существования кирилло-мефодиевской церковной организации, в Моравии возникла новая церковная организация, часть которой по крайней мере была предшественницей оломоуцкого епископата; к его дицезии принадлежала вся верхне- и нижнеморавская долина, а остальная территория, вероятно, находилась во взаимосвязи с двумя дальнейшими моравскими антропогеографическими и культурными областями, брненской и зноэмской.

Хотя заключения, сделанные на основании отрывочных данных, являются всегда проблематическими, все же можно констатировать, что обе долины при реке Мораве были уже со времени великоморавской эпохи осью истории моравской земли и стали в XI в. ядром самого большого моравского удельного княжества — княжества оломоуцкого. У обеих западных меньших областей можно проследить определенные культурные отличия, которые свидетельствуют о том, что разделение моравской земли в XI в. не было делом случая, но что оно выросло из более глубоких корней.

⁷⁰ Netřeba snad zdůrazňovat, že v této stati šlo především o vytyčení odlišností oblastí, jež tvořily potomní brněnské a znojemské údělné knížectví, od hlavní velkomoravské oblasti při Moravě a ústí Dyje; nebylo možné obrátit se právě touto klasickou velkomoravskou oblastí, jejíž znalost nutno u čtenáře tohoto sborníku předpokládat. Proto byla kultura předních lokalit této oblasti probírána jen tam, kde šlo o upozornění na rozdílnost nebo příbuznost znaku tamního venkovského a periferijního prostředí či znaků jiných moravských oblastí.

TERRITORIAL PRECONDITIONS FOR THE APPEARANCE OF MORAVIAN DYNASTIC PRINCIPALITIES

The theory of some older historiographers that the appearance of the Moravian principalities was the result of the dynastic aspirations and plans of the Přemyslids, it means of the endeavour to facilitate the administration of these territories and at the same time to meet the demands of numerous members of the Přemyslid family who did not receive the princely title, will have to be corrected. The actual root-causes are much deeper and may be to some extent illuminated by the territorial character of the principalities and the earlier cultural development there. Very important is the fact that there were three such principalities, no more and no less, and that they appeared in territories which were at that time well defined anthropogeographical and more or less well defined cultural entities. Another important fact is that archaeological investigation makes possible the study of certain cultural differences even in the earlier times. This is especially true of the differences between the Lower Morava valley and the Dyje-Svratka valley. The Upper Morava valley, as far as can be ascertained given the present fragmentary knowledge of this region, did not differ culturally much from the Lower Morava valley at the time of the Great Moravian Empire. This fact may be observed on the cemetery at Předměstí near Přerov. This cemetery was seriously disturbed and some parts of it destroyed in the last century, but still we find here on jewels very similar elements as at the most important sites situated in the Lower Morava valley. The development of the Dyje-Svratka valley, on the other hand, is characterized by some specific elements of its own. The Znojmo—Hradisko site or the cemetery called „Na pískách“ near Dolní Věstonice betray some influences, though remote and slight, of the Kottlach region. It is also no accident that the primitive shapes of ear-rings with various trinkets found at Věstonice have some analogues in South Bohemia (Lékařova Lhota) and also in the southernmost tip of the territory of the Serbians living along the Naab River (Matzhausen). True, this is a development which took place, at least in part, at the end of the Great Moravian Empire period and later, it means at a time when the original conditions were considerably changed, but the relations with South Europe, evidenced philologically for example in the Presing fragments, are clearly evident. It is only natural that regions which represented anthropogeographic and perhaps also tribal wholes may not have been entirely uniform as far as the cultural sphere is concerned. South Moravia, with its lively contacts with the peripheral regions of the classical world, is a very good case in point. Here we can study the differences between the valleys with large settlements, which had the character of real cultural centres, and settlements at higher altitudes which had more or less peripheral character. The differences between the cultural character of Pohansko, Mikulčice and Staré Město on the one hand and that of Skalice, Hluk, Tresný, Kvasice and Jarohněvice on the other are striking and very informative. Despite all this it is possible to find here certain similarities and relations which make it possible to study these regions as wholes. But the valleys were not entirely without differences, either. These may be observed between the centre proper and the rural settlement in its vicinity. It is very interesting to compare, for example, Mikulčice with Josefov. But the culture of such centres may also have been influenced by some lower-quality products or products coming from the countryside. We find in many important cultural centres jewels of the Danube type, while in the Skalica barrows there appeared a distinct Moravian pottery type.

In very early days Moravia was regarded by its neighbours as a very heterogeneous territory lacking unity. In enumerating the regions situated close to the Franco-German territory the so called Bavarian Geographer mentions the name of „Marharii“ and the names of more remote regions include „populus, quem vocant Merehanos“. Also the Polish term of „Morawy“ points to a very old tradition.

In fact, however, there were more than two Moravias.

One factor played a very important role in the development between the 9th and the 11th centuries — the loss of South Moravian regions. We must always bear in mind that Great Moravia included, in addition to the regions along the Danube, also some regions in Lower Austria and West Hungary. One problem remains — it may be necessary to distinguish, in addition to the South Nitra region and the Lower Morava region with a section along the Danube, also a western region covering the lands along the Dyje River and the adjoining Danube section. The fact is that we do not have information about the territory governed by Svatopluk during Rostislav's times. This may have been the Nitra region, but this is only a theory based on no reliable evidence. It has also been suggested, perhaps with the same justice, that this principality may have been situated in present-day Austria.

This whole extensive southern territory, which in any case belonged to three different Danubian section and whose relations to the centres of Great Moravian territories also differed, was now lost to the Slavonic world. Of decisive importance here was the interference of Magyar nomads, but the Germanic world also began to lay its own claims. The progress of Bavarian and later of Austrian colonization was hampered not only by the Magyar element but also by a considerable number of Czech inhabitants. One of the known forgeries of the Passau bishop Pilgrim, which is of some historical evidence value though it does not directly reflect the then existing situation and informs only about demands that could be met around 987 A. D., mentions territories "beyond the Danube as far as to the Moravian border in the width and as far as to Mōchinle in the length". This is today Nöchling on the left bank of the Danube close to the estuary of the Isper River. Mention is also made of "Trebinse", that is present-day Triebensee opposite to Tulln as well as of the fact that "the Czechs inhabited Pernischa", that is Perschling, a settlement and region along the Perschling river on the right bank of the Danube beyond Tulln where we find a settlement with a very interesting and telling name — Beheimkirchen. Thus we can see that in those times the territories controlled by the Czechs reached as far as beyond the Danube. The first change in the border line in favour of the Bavarian, that is later of the Austrian, element came at the beginning of the 11th century, but in 1031 to 1038 the territory was ceded to Hungary. After the conclusion of peace with Hungary in 1043 there began the Austrian colonization north of the Danube and by the early fifties of the century the border line was more or less settled. In the course of the development we meet several times with the name of Mouriberg, present-day Mailberg.

Thus, in the 11th century Moravia was already considerably curtailed, but this territorial curtailment was not so serious as to be observed in the following centuries. In the north the territories of Opava and Těšín Silesia originally did not belong to Moravia. They were originally controlled by the tribe of Holasici. Northeastern Moravia, with the exception of the Moravian Gate, remained for a long time unsettled and the present-day region of Valašsko was constituted as late as at the threshold of the modern times. Thus we may see that the central and most important regions for the settlement of Moravia were the three valleys of the Morava River and the northern part of the Dyje-Svratka valley from the region of Malá Haná up to present-day Moravian capital of Brno. As early as at the time of the early mediæval Slavonic hill-fort culture we may observe here several distinct territorial entities:

The Upper Morava valley up to the city of Napajedla or to the estuary of the Rosava river was closely related, as already mentioned, with the Lower Morava valley. Judging by the cemetery at Předmostí the present-day city of Přerov may have been the Great Moravian cultural centre of this region. Olomouc, a city of rich Moravian spiritual and ecclesiastical traditions, began to play a more important role as late as in the 10th century. The beginnings of these traditions are rather obscure, because we do not have information about the function, extent and the centre of the "Moravian" bishopric, which is mentioned entirely by accident in a document issued in Mainz in 976. The Moravian bishop was at that time at the court of his metropolitan Willigis in Mainz and was also present at the trial of a certain Aschaffenburg murderer. But the bishop is not mentioned by name and also his seat (*J. Emler FRB II, 95, B. Bretholz, MGH-SS, NS II, 113*) a v kap. 9. III. knihy (Zlaunica, is unknown. This fact became in the course of time the central point of many discussions and conjectures in the historiography of the last century. It is well possible that his was one of the three bishoprics created in 899 to 900 after the disintegration of the church organization of Cyril and Method, on the basis of an agreement between Mojmir II with Pope John IX. It is possible that Magyar nomads did not get at all to North Moravia and that this territory remained intact. The theory that the name of "Alemure" appearing in a mysterious excerpt from the document "Dagome iudex" pertaining to Polish history (in the collection of cardinal Deusdedit) may be interpreted and identified with Olomouc proved to be very uncertain; this may be in fact a corruption of the name of "Moravia". All this, however, does not alter anything about the fact that Olomouc became the centre of the mediæval Moravian bishopric (later archbishopric) of one of the Přemyslid princes.

Of much lesser importance, as far as the church tradition is concerned, was the second centre of bishopric in Moravia, the present-day city of Brno. This is rather surprising, because this region was historically very important and the roots of its cultural and economic upswing may be traced back to a period before the Great Moravian Empire. The hill-fort in Brno-Líšeň displays not only some specific features of the period prior to the Great Moravian Empire but also a special pottery style. A more widely distributed variant of this style, but still very typical of the Brno region, is the so called Blučina type. Another

hill-fort, Rajhrad south of Brno, where a famous Benedictine cloister was built after the downfall of the hill-fort, has not yet been investigated. But a very interesting and important evidence of its old culture is supplied by the cemetery at Rebešovice, which apparently belonged to the Rajhrad hill-fort.

The finds from this cemetery include ear-rings of the oldest Great Moravian type, which are linked up with the jewel of the Byzantine character with lunettes of the so called "pelté" shape. This jewel comes from the hoard of a Byzantine merchant from the seventies and eighties of the 7th century A.D. and was found near the present-day village of Zemianský Vrbovok in central Slovakia. The narrow pass on the Svitava River between Blansko and Adamov together with the Drahanská Plateau separated in the north the Brno region from the Malá Haná valley with its hill-forts of Mařín and Radkov. This region inclined towards the Olomouc region, while in the south the Brno region was more oriented upon the south-east, an old cultural area, which had been of great importance as early as at the Avar-Slavonic times. It is also interesting that subsequent derivatives of this culture have been found at the Lišeň hill-fort.

In the early Middle Ages the Znojmo region was a separate world. Its importance was further impaired by the fact that the irregular course of the Dyje River and the character of the highlands along the river did not represent any great obstacle to the penetration of the Austrian colonization, which in the long run reached the very centre of the region. The Znojmo region had its own cultural tradition, too, which may be well studied at the old Znojmo hill-fort. This was later replaced with a Přemyslid hill-fort built at the place of a later medieval fort and changed into a cult place with a church of St. Hippolytus. The Přemyslid hill-fort at Znojmo was a very important centre of Přemyslid influences. Very good evidence of this fact is the rotunda. Its frescos feature the genealogy of the Přemyslids and also the building itself is interesting. It is a Bohemian variant of rotundas built in an area in which there were built many rotundas of the German-Austrian "Karner" type.

There exist many other territorial problems, especially the question of extensive and round Přemyslid hill-forts in the Lower Morava valley and the Dyje River valley as well as the estates of Prague bishopric in Moravia, but these cannot be solved today, because of lack of reliable material. It will be also necessary to compare our knowledge with information about the Moravian hill-fort districts in the 11th to the 13th century as delineated, on the basis of written evidence concerning the administrative and church organization at that time, by L. Hosák. It is true that the border-lines of these districts underwent some changes; the change in the northeastern section of the Brno hill-fort district is regarded as very probable, while the change of the border-line between the Brno and Znojmo hill-fort districts is registered in written accounts. Despite this fact this information about the administrative structure of the country may be, as a whole, used for our research. This information confirms that the Malá Haná valley was oriented upon the Olomouc region and that the whole hill-fort district of Břeclav, too, belonged to the Olomouc dynastic principality.

Any conclusions drawn from fragmentary material are always open to discussion, but given the present state of knowledge we may say that the both valleys along the Morava River — the Upper and the Lower Morava Valley — were as early as at the times of the Great Moravian Empire the focal point of Moravia's history and became in the 11th century the core of the greatest Moravian principality, that of Olomouc. Both smaller western territories were characterized by some cultural differences which show that the territorial organization of Moravia in the 11th century was the result of no accident and was rooted in earlier times and developments.

Translated by B. Vančura